

דוד בן-גוריון ויצחק בן-צבי: התבוננות משווה בדפוסי מנהיגותם

אביבה חלמיש

יצחק בן-צבי (שימשלביץ שמו הקודם) ודוד בן-גוריון (עד 1910 – גרין) נפגשו לראשונה בשנת 1907 בארץ ישראל. בן-צבי עלה לארץ זה מקרוב, ובן-גוריון חי בה כבר כשנה. לפני עלייתו היה בן-גוריון, יליד 1886, פעיל במפלגת פועלי ציון בעיירת הולדתו פלונסק, ואף נשלח על ידי מרכז המפלגה בוורשה למלא שליחויות שונות במחוזות סמוכים. בחוגים שבהם פעל הוא נחשב נואם מבריק וכמי שניחן בחוש צדק מפותח ובכושר ארגוני.¹ אך בהגיעו לארץ, בשנת 1906, הוא לא היה מוכר כלל לחברי המפלגה המקומיים, והיה עליו לפלס בכוחות עצמו את דרכו לחוג מקבלי ההחלטות במפלגה. הביוגרפיה של בן-צבי, יליד 1884, לפני עלייתו, עשירה יותר. בשנת 1903 הוא ייסד חוג של פועלים יהודים בפולטווה שבאוקראינה, והיה ממארגני ההגנה העצמית של היהודים בעיר לאחר פרעות קישינב שאירעו באותה שנה. בשנת 1904 הוא ערך ביקור בארץ ישראל. בניצוחו של דב בר בורוכוב פעל להקמת מפלגת פועלי ציון ברוסיה, השתתף בוועידת הייסוד שלה בפולטווה ב-1906 והיה חבר הוועד המרכזי של המפלגה.² כשעלה לארץ ישראל ב-1907 הוא נחשב לשליח חצי רשמי של המפלגה, ואת ראשו עיטרה הילת היותו חברו של בורוכוב, המייסד והאידאולוג של המפלגה.

* ראשיתו של המאמר בהרצאה 'בן-צבי ובן-גוריון: מסלולי חייהם ודפוסי מנהיגותם', שנשאתי ביד יצחק בן-צבי בירושלים ב-18.4.2013, ביום עיון שנערך במלאת חמישים שנה לפטירתו של יצחק בן-צבי. גרסה מקוצרת של הדברים השמעתי בכנס השנתי השלושים של האגודה ללימודי ישראל (Association for Israel Studies) במכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות בקריית שדה בוקר, ביוני 2014, בכותרת: 'Ben-Gurion and Ben-Zvi: A Comparative Leadership Analysis'. אני אסירת תודה ל"ר מיכאל פייגה ז"ל, ותבל"א ד"ר פולה קבלו, שדרבנו אותי לעבד את ההרצאה למאמר. סדר הופעת שמות האישים בכל אחת מן ההרצאות נקבע על פי האכסניה שבה היא הושמעה. בכותרת המאמר הזה דבקתי בכלל של רישום לפי סדר הא"ב.

1 מיכאל בר-זוהר, בן-גוריון, א, עם עובד, תל אביב 1975, עמ' 41. על פעילותו של בן-גוריון לפני עלייתו, ראו: שבתאי טבת, קנאת דוד: חיי דוד בן-גוריון, א, שוקן, ירושלים ותל אביב 1976, עמ' 29-78. ארבעת כרכי הביוגרפיה של בן-גוריון מאת טבת הם המקור הנרחב ביותר לסיפור חייו עד שנת 1946.

2 חגי צורף וימימה רוזנטל (עורכים), יצחק בן-צבי הנשיא השני: מבחר תעודות מפרקי חייו, (1963-1884), ארכיון המדינה, ירושלים 1998, עמ' ח.

דוד בן-גוריון ויצחק בן-צבי: התבוננות משווה בדפוסי מנהיגותם

בראשית דרכם המשותפת, מוסכם היה על הכול שבן-צבי הוא הבכיר מבין השניים. למן פגישתם הראשונה ועד שנסעו יחד לאמריקה בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה, הבכורה הייתה שלו בכל התחומים: מילוי תפקידים מרכזיים במפלגה, ייצוגה בכינוסים בחו"ל וייסודם של ארגוני שמירה. כשנפטר בשנת 1963, היה בן-צבי נשיא המדינה, תפקיד רם מעלה ורב יוקרה, אך בעיקרו סמלי; בן-גוריון היה אז ראש הממשלה ושר הביטחון, משמע הוא ניצב בראש הפירמידה של המנהיגות הלאומית. במהלך 56 השנים מאז פגישתם הראשונה ועד פטירתו של בן-צבי היו מסלולי חייהם של השניים שלובים זה בזה, נעו במקביל זה לזה, הצטלבו זה בזה, התרחקו זה מזה, אך מעולם לא התנגשו זה בזה. המאמר מציע התבוננות משווה במשעולי חייהם ובדפוסי מנהיגותם של השניים, ומנסה לענות על השאלה מתי, כיצד ומדוע חל השינוי בהייררכיה המנהיגותית שהביא לעלייתו של בן-גוריון לראש הסולם המפלגתי והלאומי (מפלגת אחדות העבודה, מפא"י, ההסתדרות הכללית, היישוב, ההסתדרות הציונית ומדינת ישראל). המהלך במאמר הוא כפול: סיפורם של שני האישים מוסבר באמצעות תופעות אחרות בתולדות היישוב, ובה בעת מקצת מן התובנות וההבחנות העולות מן ההשוואה שמבקש המאמר לעשות הן רלוונטיות ותקפות לתופעות נוספות בתולדות היישוב והמדינה ולדגמי המנהיגות שהתפתחו בהם במחצית הראשונה של המאה ה-20.

דרכים מקבילות, מצטלבות ומתפצלות, 1907-1963

בשלהי שנת 1954, במלאת לבן-צבי שבעים שנה, והוא אז נשיא המדינה, שלח לו בן-גוריון (שהיה אז בפסק זמן מתפקידו בממשלה) מכתב ברכה, ובו ציין את התחנות שעברו ביחד מאז נפגשו לראשונה בפסח תרס"ז: טיפוח הניצנים הראשונים של התנועה (פועלי ציון), הנחת יסודות לספרות עברית סוציאליסטית, לימודים בתורכיה, גירוש מן הארץ בתקופת מלחמת העולם הראשונה, ייסוד תנועת החלוץ באמריקה, הוצאתו לאור של הספר יזכור,³ חיבור הספר 'הרציני' הראשון ביידיש על ארץ ישראל,⁴ הקמת הגדוד העברי (האמריקני), ייסוד אחדות העבודה, בניין ההסתדרות, גיבוש האוטונומיה של היישוב, טיפוח ההגנה, ההכנות להקמת המדינה ובניינה מאז נוסדה.⁵ מרשימה זו עולה שבראשית דרכם הציבורית עברו השניים יחדיו בתחנות רבות וסמוכות זו לזו בזמן, ואילו בהמשך, לאחר הקמת ההסתדרות וביסוסה, הגדרת התחנות המשותפות היא יותר כללית והן מרוחקות זו מזו בזמן.

3 [יעקב] זרבבל, [יצחק] בן צבי וא[לכסנדר] חאשין [עורכים], יזכור: צום אנדענקען פון די געפאלענע וועכטער און ארבייטער אין ארץ ישראל, ניו יורק תרע"ו.

4 ד' בן-גוריון וי' בן-צבי, ארץ ישראל אין פארגאנגענהייט און געגענווארט: געאגראפיע, באפעלקערונג, לאנדווירטשאפט, האנדעל און אינדוסטריע, פועלי-ציון פאלעסטינא קאמיטעט, ניו יורק תרס"ח. הייתה זו, ככל הנראה, יזמתו של בן-גוריון.

5 צורף ורוזנטל (עורכים), בן-צבי: הנשיא השני, עמ' ז.

בן-צבי הגיע לארץ לאחר שנוסד הסניף המקומי של מפלגת פועלי ציון, אירוע שבו מילא בן-גוריון תפקיד מוביל. בסוכות תרס"ז (שלהי 1906) השתתף בן-גוריון בוועידה הראשונה של המפלגה בארץ ישראל, שהתקיימה ביפו, ונבחר לוועד המרכזי של המפלגה (שמנה חמישה חברים). כחבר ועדת הניסוח של מצע המפלגה הוא השתתף בניסוח 'הפלטפורמה של רמלה'. במושב השני של ועידת המפלגה, שהתכנס ביפו בראשית 1907, עלה בידי להביא להוספת הסעיף הזה למצעה: 'המפלגה שואפת לעצמאות מדינית לעם היהודי בארץ הזאת'. באותה התכנסות הוא נבחר (יחד עם ישראל שוחט) לוועד המרכזי של המפלגה, אך כעבור זמן קצר התפרק הוועד. או אז הגיע בן-צבי, שמכוח אישיותו והיילת היותו תלמידו ומקורבו של בורוכוב נעשה עד מהרה לאדם המרכזי במפלגה.⁶

מיד לאחר בואו של בן-צבי לארץ, התגלעו חילוקי דעות בינו לבן-גוריון בכמה עניינים שעמדו אז על הפרק. בוועידה השנייה של פועלי ציון בארץ ישראל (18-20 במאי 1907) התייצב בן-צבי נגד המגמה של מה שנחשב 'הימין' במפלגה, בראשות בן-גוריון, להתאים את התכנית הרעיונית של המפלגה למציאות בארץ ולהתרחק מן הדוגמות של מפלגת האם ברוסיה, שעוצבו במציאות שונה. ברוח זו הייתה מחלוקת בין השניים גם בשאלת השפה. בן-צבי דגל בהוצאת ביטאון המפלגה ביידיש, מתוך תפיסה שהמפלגה אמורה להיות תנועה מעמדית של עולים ממזרח אירופה ואל לה להסתמך רק על אנשי היישוב בארץ ישראל. בן-גוריון ראה בתנועה שבן-צבי תיאר תנועה של מהגרים שהגיעו לארץ ממניעים כלכליים, נטולי שאיפה לתמורה רוחנית. הוועידה השנייה של המפלגה החליטה להוציא לאור את העיתון ביידיש, אולם לאחר שני גיליונות שינתה הוועידה השלישית (בשלהי 1907) את ההחלטה. היה זה בניגוד לעמדתו של בן-צבי, שטען שרוב החברים לא יוכלו לקרוא אותו בעברית וכי יש לדבוק ביידיש גם כדי לשמור על קשר עם חברי המפלגה בחו"ל. שינוי שפת העיתון של המפלגה היה אות להתחזקות מעמדו של בן-גוריון לעומת זה של בן-צבי, אך עדיין לא היה בו כדי להעיד על תמורה בהייררכיה ביניהם.⁷

אדרבה, בתוך זמן קצר תפס בן-צבי את מקומו של בן-גוריון במילוי תפקידים אחדים, צורף לוועד המרכזי של פועלי ציון בארץ ישראל והיה למנהיגה הבכיר של המפלגה, כשהוא דוחק למעשה את בן-גוריון הצידה. בכתיבה על אודות העלייה השנייה ועל תולדותיהם של שני האישים באותה תקופה מתואר השינוי שחל במעמדו של בן-גוריון לאחר עלייתו של בן-צבי כמעט כמהלך של הדחה מהמעמד שכבר כבש לעצמו.⁸ כשהתכנסה הוועידה השישית של פועלי ציון בפסח תר"ע (אפריל 1910), היה בן-צבי המנהיג הבולט והמוכר ברבים של המפלגה, ולצד תפקידיו המרכזיים במפלגה בארץ נשלח לייצג אותה בקונגרסים

6 ישראל קולת, 'דוד בן-גוריון', בתוך: זאב צחור (עורך), העלייה השנייה: אישים, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 1997, עמ' 54.

7 שם, עמ' 54-55.

8 מתתיהו מינץ, 'יצחק בן-צבי', בתוך: זאב צחור (עורך), העלייה השנייה: אישים, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 1997, עמ' 84.

דוד בן-גוריון ויצחק בן-צבי: התבוננות משווה בדפוסי מנהיגותם

ציוניים ובכנסים ובוועידות בחו"ל. הגיעו הדברים לידי כך, ששנה לאחר מכן, בוועידה השביעית של פועלי ציון (פסח 1911), מחו דוברים רבים נגד ריכוז הפעילות של המפלגה ועבודת המערכת של ביטאונה בידי אדם אחד – בן-צבי, ולבקשתו הוא לא נכלל בוועד המרכזי החדש שנבחר בוועידה זו (ובראשו הוצב יעקב זרובבל).

בן-צבי מילא תפקיד מרכזי בהקמת התארגנויות מעין צבאיות, ראשונות מסוגן, בארץ ישראל: תחילה הארגון החשאי בר גיורא, שנוסד ב-1907 בדירתו ביפו,⁹ ולאחר מכן ארגון השומר רב-היקרה, שנוסד בפסח 1909 בסג'רה.¹⁰ בן-צבי לא הזמין את בן-גוריון להצטרף לשני ארגונים אלה. בן-גוריון נפגע מאוד ונותרה בו תחושת מרירות שליוותה אותו עד סוף ימיו.¹¹

בשנת 1908 עבר בן-צבי לירושלים, לאחר שבעקבות קטטה בין צעירים יהודים וערבים ביפו, באמצע חודש פברואר, הוחלט (ב-21 באפריל 1908) להעביר את מרכז המפלגה לירושלים, ועל בן-צבי הוטלה המשימה להקימו שם מחדש. בחלוף כשנתיים הוא הזמין את בן-גוריון להצטרף למעגל הפנימי של המפלגה וגם לשמש חבר במערכת ביטאונה, האחדות. שם, בירושלים, נוצרו יחסי רעות בין השניים, ולמעשה הייתה זו שלישייה: שני 'הבן'ים, כפי שנהגו לקרוא להם, ורחל ינאית, שנשאה חן בעיני שניהם. בן-צבי וינאית באו בכרית הנישואין בשנת 1918.

בראשית אוגוסט 1911 יצא בן-צבי ובן-גוריון יחדיו לווינה לייצג את פועלי ציון הארץ-ישראלית בוועידה השלישית של הברית העולמית של המפלגה. מסלולם המשותף כלל גם לימודי משפטים: בן-גוריון החל את לימודיו בסלוניקי ולאחר זמן מה חבר לבן-צבי שלמד מלכתחילה בקונסטנטינופול (קושטא). באותו שלב ראה בן-גוריון בבן-צבי מתחרה ששימש לו 'נקודת השוואה': כשלמד בסלוניקי ובקושטא, נהג להתפאר במכתביו על הצלחותיו והיה מדווח על ציוניו המעולים ומשווה אותם עם הציונים הנמוכים יותר של בן-צבי (ושל ישראל שוחט).¹² בעת שהיו בחופשה בארץ פרצה מלחמת העולם הראשונה וקטעה את לימודיהם; הם נותרו בארץ.

באמצע פברואר 1915 עצרו את השניים השלטונות העות'מאניים, האשימו אותם בחברות באגודה סודית וגזרו עליהם גירוש מן הארץ ומכל תחומי האימפריה. זמן קצר

9 על הקמת הארגון 'בר-גיורא' וחלקו של בן-צבי בה, ראו: יעקב גולדשטיין, 'ההתגוננות, השמירה וארגוני "בר-גיורא" ו"השומר" בעלייה השנייה', בתוך: ישראל ברטל (עורך), העלייה השנייה: מחקרים, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 1997, עמ' 445-450.

10 על מעמדו של בן-צבי בארגון השומר עד יציאתו מן הארץ ב-1915, ראו: שם, עמ' 474.

11 יחיעם ויץ, 'אל הפנטזיה ובחזרה: מדוע החליט בן-גוריון לרדת לשדה-בוקר?', עיונים בתקומת ישראל, 8 (1998), עמ' 311; טבת, קנאת דוד, א, עמ' 133 ו-142. על הדרתו של בן-גוריון מארגון בר-גיורא ומארגון השומר ראו: קולת, 'בן-גוריון', עמ' 55. על פרשות בר-גיורא והשומר כתב גם תום שגב, מדינה בכל מהיר: סיפור חייו של דוד בן-גוריון, כתר, בן שמן 2018, עמ' 101. הספר ראה אור בשלבי הליטוש הסופי של מאמרי.

12 בר-זוהר, בן-גוריון, א, עמ' 130.

לפני פסח (תרע"ה) יצאו למצרים בדרכם לאמריקה. הם הגיעו לניו יורק, ביחד, בערב חג שבועות (17 במאי 1915). באמריקה הם שיתפו פעולה בכתיבת חומרים תנועתיים, ובהם החוברת החלוצי – תפקידי ברגע זה, ויצאו למסעות של הרצאות ופגישות ברחבי היבשת, לעתים יחד ולעתים בנפרד.

במאי 1916 ראה אור באמריקה הספר יזכור לחללי ארגון השומר, בידיש.¹³ בן-צבי היה אחד מעורכי הספר (יחד עם יעקב זרובבל ואלכסנדר חשין); מאמרו של בן-גוריון חתם אותו. לקראת סוף השנה יצאה מהדורה שנייה של הספר.¹⁴ הפעם היו העורכים חשין ובן-גוריון; שמותיהם של זרובבל ובן-צבי הושמטו משער הספר (אך הם הוזכרו במבוא), ומאמרו של בן-גוריון הוזז קדימה. בן-צבי חש עלבון צורב מאי-שיתופו בהכנת המהדורה השנייה ומהשמטת שמו משער הספר. בן-גוריון טען שלהבדיל ממנו, בן-צבי, זרובבל וחשין, עורכי המהדורה הראשונה, כלל לא היו שומרים. אפשר לפרש זאת כתגובה מאוחרת על אי-צירופו לארגון השומר, אף שבעת הקמתו הוא מילא תפקידי שמירה בסג'רה, בעוד בן-צבי, שהיה מראשי הארגון, מעולם לא עסק בשמירה. עד מהרה יושרו ההדורים בין השניים והם חזרו לשתף פעולה ונטלו על עצמם במשותף את המשימה לחבר ספר נוסף, ארץ-ישראל בעבר ובהווה, בידיש.¹⁵ אבל פרשת המהדורה השנייה של ספר יזכור הותירה משקעים בלבו של בן-צבי, בדומה להרגשה שהותירה ההדרה מהשומר בבן-גוריון.

בראשית 1918 הצטרפו השניים לוועד המכין לענייני הגדוד העברי בניו יורק, וכשצלחו המאמצים נשלח בן-צבי לאימונים בקנדה. בן-גוריון הצטרף אליו לאחר זמן קצר. גם לבריטניה, בדרך מצריימה, הגיע בן-צבי לפני בן-גוריון, אולם לפורט סעיד הם הגיעו יחדיו (ב-28 באוגוסט). במצרים רכש בן-גוריון ידידים חדשים, ממתנדבי הגדוד הארץ-ישראלי, שצעדו אתו ולצדו בדרכו הפוליטית עד מותם: ברל כצנלסון ושמואל יבנאלי. בינו ובין רעיו אלה התפתחו קשרי ידידות שהתממשו בעיקר בשדה הפוליטי (אם כי לקשר של בן-גוריון עם כצנלסון היה גם נופך נפשי, והוא נהג לציין שהוא ראה בו את החבר היחיד האמתי שהיה לו). ליחסיו עם בן-צבי, לעומת זאת, היה, ונותר, אופי של רעות נעורים, שעם הזמן ניטל ממנה ההיבט הפוליטי, או למזער – היבט זה לא היה דומיננטי בה. מנקודת זמן כלשהי ראה בן-גוריון בבן-צבי ידיד נעורים ולא שותף פוליטי; בן-צבי מצדו, שהיה איש רעים, לא היה זקוק לבן-גוריון כחבר, אך ציפה לשותפות פוליטית אתו, וליתר דיוק – להמשכה של זו שהם קיימו עד נקודת זמן מסוימת.

13 ראו לעיל הערה 3.

14 [אלכסנדר] חשין ו[וד] [בן-גוריון] [עורכים], יזכור: צום אנדענקען די געפאלענע וועכטער און ארבייטער אין ארץ ישראל, פועלי ציון פאלעסטינא קאמיטעט, ניו יורק תרע"ז. ראו גם: יונתן פרנקל, 'ספר "היזכור" משנת 1911 – הערה על מיתוסים לאומיים בתקופת העלייה השנייה', יהדות זמננו, 4 (תשמ"ח), עמ' 67-96.

15 ראו לעיל הערה 4; שגב, מדינה, עמ' 134-135. המהדורה העברית של הספר, ארץ-ישראל בעבר ובהווה, ראתה אור בהוצאת יד יצחק בן-צבי, ירושלים תש"ם (1979).

עם תום מלחמת העולם הראשונה נפתחה תקופה חדשה בתולדות הארץ, התנועה הציונית, היישוב ומפלגת פועלי ציון, וגם בחייהם של שני גיבורי המאמר. מפלגתם התאחדה תוך זמן קצר עם הבלתי מפלגתיים ויחד הם ייסדו מפלגה חדשה – אחדות העבודה. על האבניים של הקמתה ישבו בן-גוריון וכצנלסון, ואף שגם בן-צבי השתתף בוועדה להכנת האיחוד בין פועלי ציון לבלתי מפלגתיים (וכן גם דוד רמז ויבנאלי), היו בן-גוריון וכצנלסון הדמויות הבולטות בה. משהוקמה המפלגה החדשה ניצב בן-גוריון בעמדת ההובלה, ואילו בן-צבי, שהשתייך עדיין למעגל הפנימי, חדל להיות גורם מוביל. עם זאת הוא הוסיף ליהנות ממעמד ייצוגי מכובד, ויש אולי סמליות בכך שבוועידה האחרונה של פועלי ציון בארץ ישראל ערב הקמת אחדות העבודה, נשא הוא את הנאום המרכזי בישיבת הפתיחה (21 בספטמבר 1919).

המהלך הארגוני הבא של מפלגות הפועלים היה הקמת ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ ישראל. בוועידת היסוד, שהתקיימה בחיפה בשלהי 1920, לא נכח בן-גוריון (הוא היה אז בלונדון). בן-צבי שימש יושב ראש הוועדה המתמדת, נבחר לוועד הפועל ובשנה הראשונה לקיומה של ההסתדרות ניהל, למעשה, את ענייניה לצדם של רמז ודוד זכאי. בהמשך העשור היה זה בן-גוריון שמילא תפקידים מרכזיים בהסתדרות, והוא עשה אותה ואת אחדות העבודה (ומ־1930: מפא"י) לבסיסי הכוח הפוליטי שלו. בן-צבי העביר את מרכז הכובד של פעילותו למוסדות היישוב ('כנסת ישראל'), אספת הנבחרים והוועד הלאומי, ולעיריית ירושלים. בסוף 1920 הוא נבחר להנהלת הוועד הלאומי ולסגן היושב ראש שלה, ואחר כך, עם דוד ילין ויעקב טהון, לנשיאות הוועד הלאומי. ב־1929 היה בן-צבי מחליפו של דוד ילין כיושב ראש הוועד, ובתקופת אספת הנבחרים הרביעית (נבחרה ב־1944) הוא היה נשיא הוועד הלאומי. ב־1927 הוא נבחר למועצת עיריית ירושלים. בן-גוריון השקיע את כל זמנו ומרצו בפעילות פוליטית. בן-צבי פרסם, לצד פעילותו הציבורית, החל בראשית שנות העשרים, מאמרים על עתיקות ארץ ישראל ועל תולדות היישוב היהודי בה. מאוחר יותר אף פרסם ספרים בנושאים אלה, ובשלהי העשור החל לייחד זמן לחקר השבתאות.¹⁶

באחדות העבודה היה מעמדו של בן-צבי פחות מרכזי מזה שהיה בפועלי ציון ומזה של בן-גוריון. עם זאת, הוא עדיין נמנה עם ראשיה במחצית הראשונה של שנות העשרים. בוועידות המפלגה בדצמבר 1922 ובמאי 1924 הוא נבחר לנשיאותן ונשא נאומים מדיניים. פיחות נוסף במעמדו של בן-צבי, באופן מוחלט ויחסי לבן-גוריון, חל עם הקמת מפא"י בראשית שנת 1930. בתמונה מוועידת היסוד נראה בן-גוריון יושב במרכז שולחן הנשיאות; לא ברור היכן ניצב אז בן-צבי, ובכיתוב לתמונה שמו אינו מוזכר.

ירידת מעמדו של בן-צבי התבטאה גם בכך, שהוא, שייצג את מפלגתו בקונגרסים ציוניים לפני מלחמת העולם הראשונה, לא השתתף בקונגרסים הציוניים המכריעים

16 בעניין אחרון זה ראו: יעקב ברנא, 'יצחק בן-צבי וזלמן שזר בחקר השבתאות', עיונים בתקומת ישראל, 25 (2015), עמ' 240-269.

בין מלחמות העולם. ב־1929, כאשר חבריו נסעו לקונגרס ה־16, שבו הוחלט על הקמת הסוכנות היהודית המורחבת, הוא נשאר בארץ בתוקף היותו חבר נשיאות הוועד הלאומי, וכיהן בוועדה שטיפלה בענייני ההנהלה הציונית בירושלים בזמן הקונגרס. ב־1931, כשנערך הקונגרס הציוני ה־17, שבו נדחתה ההצעה של הרוויזיוניסטים להכריז ברבים על 'המטרה הסופית' של התנועה הציונית (מדינה יהודית משני עברי הירדן), שוב נשאר בן־צבי בירושלים, וחלקו בהכרעה ההיסטורית ההיא הסתכם בשיגור מברק המאשר את הערכתם של אליהו גולומב וסעדיה שושני שהכרזות קיצוניות עלולות לגרום להתפרצות מחודשת של מאורעות דמים, בשעה שאפשרויות ההגנה של היישוב מוגבלות.¹⁷ הוא גם לא השתתף בקונגרס הציוני העשרים ב־1937, שבו נדונה הצעת החלוקה של ועדת פיל,¹⁸ ונבצר ממנו להשתתף בוועד הפועל הציוני בלונדון, במאָרס 1938.¹⁹

בעוד מעמדו של בן־צבי במוסדות המפלגה, ההסתדרות הכללית וההסתדרות הציונית, הלך ונחלש, זה של בן־גוריון הלך והתחזק. ב־1933 הוא נבחר להנהלה הציונית (ולהנהלת הסוכנות היהודית, שלצורך הדיון הנוכחי הן היינו הן) ומ־1935 כיהן כיושב ראש שלה, והיה למעשה ראש הממשלה של המדינה שבדרך. מאז ועד התפטרותו מתפקיד ראש הממשלה ב־1963 הוא היה המנהיג בה"א הידיעה של היישוב, של ההסתדרות הציונית ושל מדינת ישראל (למעט תקופה קצרה, ובאופן חלקי, בשנים 1954-1955). הוא ניצב ליד הגה ההנהגה בכל הצמתים של ההכרעות הלאומיות הגורליות והטביע עליהן חותם משמעותי. ואילו בן־צבי החל להשתתף בישיבות הנהלת הסוכנות היהודית רק ב־1937 כנציג הוועד הלאומי במעמד של משקיף ללא זכות הצבעה.

בתקופת מלחמת העולם השנייה הייתה פעילותו של בן־צבי מינורית. הוא לא נמנה עם מעצבי המדיניות הציונית וגם לא עם אלה שהציגו את עמדות ההנהגה לפני הציבור הרחב. הגוף שבראשו עמד, הוועד הלאומי, איבד מחשיבותו לאחר שנשיאו, פנחס רוטנברג, פרש מתפקידו באוגוסט 1940. באותן שנים פעל בן־גוריון בארץ, בכריטיניה ובארצות הברית לקראת כינונה של מדינה יהודית בארץ ישראל לאחר המלחמה. זה היה אופי הפעילות של כל אחד מהם גם במאבק בכריטיים ובזירה הבין־לאומית בין סיום מלחמת העולם השנייה להקמת המדינה.

בעת הקמת המדינה היה בן־גוריון יושב ראש מנהלת העם, שהייתה לממשלה הזמנית, ובן־צבי היה חבר מועצת העם, שהייתה למועצת המדינה הזמנית. ב־14 במאי 1948,

17 זאב צחור, 'המאבק על הנהגת התנועה הציונית, 1929-1935', בתוך: שמואל אלמוג ואחרים (עורכים) תמורות בהיסטוריה היהודית החדשה: קובץ מאמרים, שי לשמואל אטינגר, מרכז זלמן שזר, ירושלים תשמ"ח, עמ' 268-276.

18 במכתב לווייצמן, מ־27.7.1937, כתב בן־צבי שגם הפעם הוא הוכרח לרגל מצב העניינים להישאר בארץ ואינו יכול להשתתף בקונגרס הציוני ה־20. ראו: צורף ורוזנטל (עורכים), בן־צבי: הנשיא השני, עמ' 245.

19 שם, עמ' 257.

דוד בן-גוריון ויצחק בן-צבי: התבוננות משווה בדפוסי מנהיגותם

בעת שבן-גוריון הכריז על הקמת המדינה בתל אביב, היה בן-צבי בירושלים הנצורה, ואת חתימתו על מגילת העצמאות הוסיף מאוחר יותר. בעת המלחמה ניהל בן-גוריון את המערכה בכל הארץ, ובן-צבי הופקד, ואף זאת לא כראשון במעלה, על הדאגה לענייני ירושלים, וייצג את האינטרסים שלה.²⁰

בבחירות לאספה המכוננת, בינואר 1949, ניצב בן-גוריון בראש רשימת מפא"י; בן-צבי הוצב במקום השביעי, אחרי משה שרתוק (שרת), אליעזר קפלן, דוד רמז, יוסף שפרינצק וגולדה מאירסון (מאיר). לשווא ציפה להתמנות לשר בממשלה.²¹ הוא היה חבר כנסת מן השורה, ולא כיהן בוועדות היוקרתיות שלה, כגון ועדת החוץ והביטחון או ועדת הכספים, אלא בוועדת הפנים ובוועדת הכנסת. ב-1952, והוא בן 68, דומה היה שהקריירה הציבורית שלו עומדת על סף סיום. 'בתור ח"כ מן השורה הוא נותר מחוץ למרכז קבלת ההחלטות וההכרעות', נכתב בכרך שיוחד לו בסדרת נשיאי ישראל וראשי ממשלותיה בהוצאת ארכיון המדינה, שיכול להיחשב הביוגרפיה הרשמית שלו.²²

לאחר שנפטר חיים וייצמן, הנשיא הראשון של ישראל (9 בנובמבר 1952), פנה בן-גוריון לאלברט איינשטיין בהצעה שיכהן כנשיא מדינת ישראל, אך הלה סרב; או אז עלה במפא"י שמו של יושב ראש הכנסת, יוסף שפרינצק, וכשנראה היה שמועמדותו מוסכמת על הכול, העלה בן-גוריון, ברגע האחרון, את מועמדותו של בן-צבי.²³ הוא נימק זאת בכך שהנשיא 'צריך לסמל את מיזוג הגלויות [...] את] הטהרה והאצילות האישית; הוא צריך להיות איש רוח. [...] מכל עשרות החברים הראויים בהחלט לאצטלא זו - הרי כאשר אני בודק מי מסמל דבר זה בשלמות יתרה, אני רואה לפני את אישיותו של יצחק בן-צבי'.²⁴ ב-8 בדצמבר 1952 בחרה הכנסת בבן-צבי לנשיא. יומיים לאחר מכן הוא הצהיר אמונים לפניו והחל לכהן כנשיא מדינת ישראל, תפקיד שחוקיה לא העניקו לו סמכות ביצועית של ממש, והוא הצטמצם לתחום הייצוגי והטקסי.

השינוי במעמד המוחלט והיחסי של השניים

בשפע החיבורים על בן-גוריון נכתב מעט למדי על בן-צבי. יחסיו עם בן-צבי אינם תופסים מקום מרכזי והדיון בהם מוגבל לתקופת העלייה השנייה ולתקופת מלחמת העולם

20 כך, למשל, הוא דרש מבן-גוריון בסוף חודש מאי 1948 לתת זכות בכורה לפתיחת הכביש לירושלים על פני כל פעולה צבאית אחרת. שם, עמ' 370.

21 שם, עמ' 388.

22 שם, עמ' 401.

23 על אופן בחירתו של בן-צבי לנשיא המדינה ביזמתו של בן-גוריון, ונימוקיו, ראו: מיכאל בר-זוהר, בן-גוריון, ב, עם עובד, תל אביב 1977, עמ' 939-941; וגם שגב, מדינה, עמ' 482.

24 הציטוט מבר-זוהר, בן-גוריון, ב, עמ' 941; וראו גם צורף ורוזנטל (עורכים), בן-צבי: הנשיא השני, עמ' 402.

הראשונה. בחיבורים המעטים יחסית שנכתבו על בן-צבי, הוקצה לבן-גוריון מקום נכבד והם נדרשים לשאלה מתי התרופפו הקשרים בין השניים ומתי חלה או החלה ירידתו של בן-צבי ממעמד הבכורה שנהנה ממנו – זה המוחלט ויחסית לבן-גוריון.²⁵

התמורה במעמדם היחסי הפציעה מעבר לים, במהלך שהייתם המשותפת בארצות הברית, אליה הגיעו באביב 1915. תחילה הם היו במעמד שווה, פחות או יותר, ושיתפו פעולה בתחומים רבים. בו בזמן הם גם התחרו זה בזה. בן-צבי לא היה נואם מחונן ולא שלט בשפה האנגלית, ולבן-גוריון היה יתרון על פניו בשני תחומים אלה, אף כי גם בן-גוריון דיבר עם קהל שומעיו בעיקר בידיש. בדיעבד אפשר להצביע על חלקו של כל אחד מהם בעריכת שתי המהדורות של הספר יזכור כאירוע שסימן את ראשית השינוי היחסי במעמדם. הביקורת שמתח בן-גוריון על אופיו של הספר במהדורתו הראשונה הכעיסה את בן-צבי (שהיה אחד מעורכיה), ובעטיה הוא סירב לשתף פעולה עם בן-גוריון בעריכת המהדורה השנייה,²⁶ וכפי שראינו הושמט שמו מעמוד השער שלה.

עם זאת, בראשית שנות העשרים עדיין לא הייתה ההייררכיה בין השניים לגמרי מובחנת וחד-משמעית. רק בהמשך העשור התבררה ההשפעה לרעה שהייתה להקמת אחדות העבודה על מעמדו של בן-צבי. שלא כפועלי ציון, שהייתה מפלגה קטנה ואלטיסטית עם דגש על חשיבה רעיונית, אחדות העבודה הייתה מפלגה רחבה ופולרליסטית ששאפה לשלטון. השינויים בגודלה של המפלגה וביעדיה הצריכו מנהיגים בעלי כריזמה ויכולת להלהיב ציבור רחב, כפי שהיו בן-גוריון וכצנלסון, מוביליה של המפלגה החדשה מהקמתה, ולימים גם יצחק טבנקין. בן-צבי, שהיה צנוע ומופנם ולא ניחן בכישורים אלה, נותר מחוץ למעגל הפנימי של הנהגת המפלגה החדשה.

השתלבותו של בן-גוריון בהנהגת ההסתדרות, הארגון היישובי החזק ביותר בתקופת המנדט, ועלייתו בסולם התפקידים בה, יצרה פער ניכר בינו ובין בן-צבי. פער זה הלך והתרחב בשנות העשרים עד שבראשית שנות השלושים, עם הקמת מפא"י, הוא היה גלוי לעין כול. באותו זמן כבר היה בן-צבי מזוהה עם מוסדות כנסת ישראל ועם עיריית ירושלים. הצטרפותו של בן-גוריון להנהלה הציונית בשנת 1933 ובחירתו ליושב הראש שלה בשנת 1935, הציבו אותו בשורה הראשונה של ההנהגה הציונית ובראש הפירמידה המנהיגותית של היישוב כולו, ולא רק של ההסתדרות. בן-צבי נותר מאחור למרות, או שמא בגלל, תפקידו הרשמי כיושב ראש הוועד הלאומי. בשנות הארבעים הוא כבר נמצא בשורה השנייה של מנהיגי המפלגה. מהשתלשלות האירועים עולה שמעמדו הנמוך, יחסית, של בן-צבי בזירה הלאומית השפיע לרעה על מעמדו במפלגה, ולא להפך. קשה לקבוע במדויק אם תפקידו במוסד חלש פגע במעמדו במפלגתו, או שמא היה זה בגלל, או גם בגלל,

25 מינץ, 'יצחק בן-צבי'; הנ"ל, 'בין דוד בן-גוריון ליצחק בן-צבי: על מיקבץ אחד של מכתבי בן-גוריון בגלות אמריקה (1915-1916)', קתדרה, 44 (1987), עמ' 81-96; וכן צורף ורוזנטל (עורכים), **בן-צבי: הנשיא השני**.

26 מינץ, 'בן-צבי', עמ' 89.

דוד בן-גוריון ויצחק בן-צבי: התבוננות משווה בדפוסי מנהיגותם

ביקורת במפא"י על תפקודו בוועד הלאומי כנציג המפלגה. ואולי החברים הרשו לעצמם למתוח עליו ביקורת מפני שמעמדו במפלגה נחלש.²⁷

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה נקרא פנחס רוטנברג לשוב לכהן כנשיא הוועד הלאומי, מהלך המעיד על הערכה נמוכה למנהיגותו של בן-צבי. בהנהלה החדשה של הוועד הלאומי, שנבחרה ב-17 באוקטובר 1939, היה רוטנברג הנשיא ובן-צבי היושב ראש.²⁸ האחרון היה מודע לכך שהיו בין חברי מפלגתו מי שלעגו לו מאחורי גבו והפגינו בגלוי זלזול במוסד שבראשו עמד. הגיעו הדברים לידי כך שבראשית 1943, בעקבות ביקורת חריפה שנמתחה בישיבת מזכירות מפא"י על הנהלת הוועד הלאומי, הוא חש ששוב אין בכוחו להיות היושב ראש שלה, אך לא נקט צעד מעשי בעניין. לאחר הבחירות לאספת הנבחרים ב-1944 החלו לשקול במפא"י את החלפתו בראשות הוועד הלאומי, ואף עלה הרעיון למזג את משרת יושב ראש הוועד הלאומי, שבה החזיק בן-צבי, עם זו של יושב ראש הנהלת הסוכנות היהודית, שבה החזיק בן-גוריון. במכתב למרכז המפלגה התלונן בן-צבי: 'שנים שימשתי מטרה לחצי הלעג של השאננים, [...] המחרימים שמבחוץ ואנשי האופוזיציה אשר מבפנים. מאידך גיסא לא היתה שום הגנה עלי מצד אנשי המפלגה שלי, מפלגת הרוב, אשר בשליחותה פעלתי מה שפעלתי. ולהפך, גם מצד חברים ראיתי יחס של זלזול ואי התחשבות'.²⁹

הוא שקל להתפטר, אך גם הפעם לא נקט צעד של ממש. בסופו של דבר נבחר דוד רמז לתפקיד יושב ראש הנהלת הוועד הלאומי ובן-צבי הוכתר כנשיאו. הייתה זו, בלשון בוטה, 'בעיטה כלפי מעלה'; ברמת הגינונים והכיבודים מעמדו שודרג, אך בפועל הוא נותר נטול כוח והשפעה. לצד תפקידו כנשיא הוועד הלאומי היה בן-צבי גם מנהל המחלקה המוניציפלית שלו והממונה על הקשרים עם עדות המזרח.

מנהיגות שראשית צמיחתה בארץ ישראל אל מול יוקרה מיובאת מהגולה

בן-גוריון הגיע לארץ אנונימי כמעט לחלוטין והחל לפלס דרכו במפלגת פועלי ציון רק לאחר עלייתו, בלא שעמדו לזכותו הישגים וקשרים מעברו בגולה. כשהגיע בן-צבי לארץ, הלך שמו לפניו בקרב חברי המפלגה ונזקפה לזכותו חברותו עם המייסד והאידאולוג של המפלגה – דב בר בורוכוב. ההכרה במעמדו הרם ניתנה לו מיד וביד רחבה, ודרכו להנהגת המפלגה בארץ הייתה סלולה. ואילו בן-גוריון, שצריך היה לנתב את דרכו להנהגת המפלגה בכוחות עצמו, יצר קשרי חברות וכונן בריתות פוליטיות לשם בניית בסיס כוח. בן-צבי השתתף במעמדים מכוננים של המפלגה בחו"ל, אך לא נכח במעמד המכונן של

27 ראו צורף ורוזנטל (עורכים), **בן-צבי: הנשיא השני**, עמ' 263.

28 שם, עמ' 278.

29 מכתב בן-צבי למרכז מפא"י, ספטמבר 1944 [לא נשלח], שם, עמ' 322.

המפלגה הארץ-ישראלית ברמלה. ואילו בן-גוריון, שלא נטל חלק במעמדים המכוננים של המפלגה בגולה, עמד ליד עריסתה בארץ ישראל. ידו של בן-גוריון הייתה, בסופו של דבר, על העליונה, בין היתר כי הוא לא התייחס למעמדו הרם כמובן מאליו, והתאמץ יותר מבן-צבי כדי להגיע למעמד זה. הוא פעל באופן מודע, שיטתי ועקיב לביסוסו.

השלכות ההבדל במקום ראשית צמיחת המנהיגות של השניים עולות בקנה אחד עם תופעה חוזרת ונשנית בתולדות היישוב: ככלל, בראש היישוב ומפלגותיו עמדו אישים שהחלו את דרכם כמנהיגים רק לאחר בואם לארץ. הילת המנהיגות שעטרה את ראשו של מי שהגיע לארץ עם זכויות עבר, התעמעמה ואף נמוגה, בדרך כלל, על רציף נמל יפו או חיפה או זמן קצר לאחר מכן. אלה שניצבו בשורה הראשונה של הנהגת מפלגתם או תנועתם בארץ ישראל ובמוסדות הארץ-ישראלים של התנועה הציונית היו אישים שבבואם לארץ היו נטולי מעמד מנהיגותי.

ברל כצנלסון, מי שעד מותו בשנת 1944 ניצב לצדו של בן-גוריון בקודקוד הפירמידה של הנהגת אחדות העבודה ומפא"י, הגיע לארץ בגיל מבוגר יחסית, 22, ובשלב מאוחר של העלייה השנייה, 1909, כשהוא מוכר למעטים בלבד.³⁰ את מעמדו בציבור הפועלים קנה בפעילותו בארץ. השלישי בחבורת מנהיגי העלייה השנייה, יצחק טבנקין, היה בן 25 בעת עלייתו. אף כי היו מאחוריו שנים של פעילות בפועלי ציון בגולה, בארץ הוא לא היה מוכר. התקופה הפורמטיבית של מנהיגותו החלה רק לאחר עלייתו, בשנת 1912 ואולי אף מאוחר יותר, במהלך פעילותו כשליח ארץ-ישראלי מטעם קיבוץ, עין חרוד, בתנועת החלוץ בפולין.³¹

מאיר יערי, לימים מנהיג השומר הצעיר, עלה לארץ בשנת 1920 כאלמוני כמעט לחלוטין והחל להפעיל אל מנהיגות תנועתו רק בארץ. היותו מנהיג התנועה לא הייתה מובנת מאליה והוא חצב את דרכו למעמד זה כשהוא מותיר מאחור דמויות שרכשו שם ומעמד עוד באירופה, אך אלה התפוגגו בארץ, או שהם עצמם חזרו לארץ מוצאם או עזבו את התנועה.³² ומה עלה בגורלו של מי שרכש מעמד של מנהיג ושמך היה ידוע ברבים עוד לפני עלייתו? ככלל, אנשים שהגיעו לארץ במעמד רם או עטורי הילה של מנהיג, לא הגיעו לצמרת

30 אניטה שפירא, ברל, א, עם עובד, תל אביב 1981, עמ' 45-95.

31 ההערכה הראשית צמיחת מנהיגותו של טבנקין הייתה לאחר עלייתו לארץ מובאת אצל מתתיהו מינץ, חבר ויריב: יצחק טבנקין במפלגת פועלי ציון, 1912-1905, יד טבנקין, רמת אפעל 1986; ואצל ברוך כנרי, טבנקין בארץ-ישראל, יד טבנקין, רמת אפעל 2002. על ייחוס מקום צמיחת מנהיגותו לשליחותו לאירופה בשנות העשרים, ראו: Aviva Halamish, 'Review of Baruch Kanari, Tabenkin be-Eretz-Yisarel', *The Journal of Israeli History*, 24, 1 (2005), pp. 165-169. אייל כפכפי בספרה, אמת או אמונה: טבנקין מחנך חלוצים, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 1992, עמ' 3, מקדימה את ראשית מנהיגותו של טבנקין לתקופה שלפני עלייתו.

32 אביבה חלמיש, 'מנהיג מחפש ציבור: דרכו של מאיר יערי להנהגת השומר-הצעיר, 1918-1927', עיונים בתקומת ישראל, 12 (2002), עמ' 99-121; הנ"ל, מאיר יערי: ביוגרפיה קיבוצית, חמישים השנים הראשונות 1897-1947, עם עובד, תל אביב 2009, עמ' 29-112.

ההנהגה היישובית והישראלית. יהושע השל פרבשטיין, שהיה מראשי המזרחי העולמי וציר בסיים הפולני, עלה לארץ בשנת 1931 לאחר שנבחר להנהלת הסוכנות היהודית, אך לא היה כאן למנהיג תנועתו. בדומה לבן-צבי הוא התמסר לפעילות ציבורית הממוקדת בירושלים. המקרה המובהק ביותר, אולי, של ירידה דרסטית במעמד הציבורי לאחר העלייה לארץ הוא זה של יצחק גרינבוים, שהיה המנהיג בה"א הידיעה של ציוני פולין, ניצב בשורה הראשונה של הנהגת כלל היהודים שם ואף היה חבר בולט בסיים הפולני. לאחר עלייתו לארץ ב-1933 ירד מנכסיו המנהיגותיים ומילא תפקידים בעלי חשיבות משנית או סמלית. 'גרינבוים הפך עם עלייתו ארצה לגנרל ללא חיילים, אדם שהיה רגיל להנהיג ולהוביל ולעמוד במרכז הזירה היהודית והמדינית בפולין – ובבת אחת צנח לשורה השנייה בהנהגת היישוב', כתבה דינה פורת.³³

יוצא דופן היה משה סנה, יורשו של גרינבוים בהנהגת הציונים הכלליים בפולין, שבא לארץ בשנת 1940 כמנהיג בולט של יהודי פולין. הוא התקדם במהירות לתפקיד גבוה בתחום פעילות שונה לגמרי – צבאי, בזכות כישוריו האישיים יוצאי הדופן ובשל העובדה שהשתייכותו המפלגתית לא הציגה איום. סנה הוא מקרה מובהק של יוצא מן הכלל שאינו מעיד על הכלל.³⁴ לעומתו, מנהיגי תנועות הנוער הציוניות שעמדו בראש ההתארגנות, ההתקוממות והמרד של תנועותיהם ושל כלל הציבור בתקופת השואה, לא צמחו להיות מנהיגים מן השורה הראשונה בישראל.³⁵

מנהיגי הציונות האמריקנית חסכו לעצמם את מבחן 'רציף הנמל' בכך שנתרו בחו"ל. ייתכן שרמזו לצפוי להם קיבלו ממה שעלה בגורלו של עמנואל ניומן שעלה לארץ מארצות הברית ב-1931 כדי לכהן בהנהלת הסוכנות היהודית, אך לא צמח בה למנהיג מוביל. המנהיג הבולט של ציוני אמריקה בתקופת המאבק להקמת המדינה, אבא הלל סילבר, לא עלה לארץ ולא העמיד עצמו במבחן המעבר מעמדתו של מנהיג רב כוח והשפעה בחו"ל לזו של מנהיג במדינת ישראל, והסתגל לכך שמי שהיה יריבו לפני הקמתה של מדינת ישראל, בן-גוריון, האפיל עליו ונהנה מן היוקרה הבלתי מעורערת של 'אב מייסד'.³⁶

33 דינה פורת, "עשה הכל לאמת את מברקך": יצחק גרינבוים, פעילותו והתבטאויותיו בתקופת השואה', בתוך: הנ"ל (עורכת), *שואה ממרחק תבוא: אישים ביישוב הארץ-ישראלי ויחסם לנאציזם ולשואה, 1933-1948*, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 2009, עמ' 451.

34 אלי שאלתיאל, *תמיד במרי: משה סנה, ביוגרפיה*, עם עובד, תל אביב 2000, עמ' 103-120. אפשר לראות גם במסלול מנהיגותו של מנחם בגין מקרה יוצא מן הכלל, אם כי כשהגיע ארצה עדיין לא נהנה ממעמד ציבורי מוכר בקרב הציבור הרחב מחוץ לארגון אליו השתייך, ופעילותו החלה בתוך הארגון שלו ולא ברמה הלאומית.

35 נעימה ברזל, *עד כלות ומנגד: המפגש בין מנהיגי מרד הגיטאות לבין החברה הישראלית*, הספרייה הציונית על ידי ההסתדרות הציונית העולמית, ירושלים 1998.

36 Ofer Shiff, 'Abba Hillel Silver and David Ben-Gurion: A Diaspora Leader Challenges the Revered Status of the "Founding Father"', *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 10, 3 (2011), pp. 391-421

יש בדוגמאות אלה כדי לסייע להסברת מקצת ההבדלים בקורותיהם של בן-גוריון ובן-צבי כמנהיגים. למעשה, תקופת הזוהר הקצרה של בן-צבי כמנהיג מפלגתו בארץ ישראל הייתה מקרה יוצא דופן בתולדות היישוב, ולא לאורך זמן עמדה לו יוקרתו המיובאת מן הגולה. אדרבה, ייתכן שדווקא ההילה שליוותה אותו מחו"ל וכמו פרשה לרגליו שטיח אדום בראשית ימיו בארץ, כאילו מנהיגותו מובנת מאליה, הייתה לו לרועץ בהמשך הדרך.

כוחם של מוסדות ההסתדרות הציונית וחולשתם של מוסדות כנסת ישראל

מעמדם היחסי של בן-גוריון ובן-צבי עוצב והתקבע גם בשל ההבדלים במעמדם, בכוחם וביוקרתם של המוסדות שכל אחד מהם עמד בראשו או מילא בו תפקיד מרכזי. תחילה יש לתת את הדעת לתהליכים שהתרחשו בשנות העשרים: התחזקות מעמדה של ההסתדרות הכללית, שבה מילא בן-גוריון תפקיד מרכזי, ובמקביל עיצוב מעמדם המוחלש של המוסדות היישוביים, שהיו זירת פעילותו של בן-צבי. בשנות השלושים יש להפנות את המבט לעליונותם של מוסדות ההסתדרות הציונית, שמראשית העשור היה בן-גוריון המנהיג הארץ-ישראלי הראשון במעלה שלהם, על מוסדות כנסת ישראל.

מעמדם של מוסדות כנסת ישראל התעצב בסד המגבלות שהטילו עליהם שלטונות המנדט ובצל מאבקים פנים-יישוביים על אופיים וסמכויותיהם.³⁷ 'התקנות לסידורה של כנסת ישראל בארץ-ישראל', שהתפרסמו בשנת 1928, שאבו את תוקפן מ'פקודה הקובעת הוראות לארגון עדות דתיות, 1926'.³⁸ משמע, הבסיס החוקי לפעילותם של המוסדות היישוביים היה דתי ולא לאומי. יתר על כן, התקנות לא הטילו על תושבי ארץ ישראל היהודים חובה להשתייך לכנסת ישראל ולמוסדותיה. ואכן, החרדים בידלו עצמם מההתארגנות היישובית וקיימו מוסדות משלהם בכל תחומי החיים. הפיצול הפוליטי של היישוב היה מקור חולשה נוסף, ואף חמור יותר, של המוסדות היישוביים, ומנע את האפשרות שהם יהיו מוקד כוח בעל גב ציבורי איתן.³⁹ יתר על כן, הציבור שהשתייך לכנסת ישראל נחלק בדעותיו באשר לאופיים הרצוי של מוסדותיה, סמכויותיהם ומעמדם.

בראשית תקופת המנדט, כשכוחן של מפלגות הפועלים בהסתדרות הציונית היה דל ורחוק מלשקף את משקלן בארץ ישראל, הן ייחסו חשיבות רבה למוסדות היישוב וראו בהם כלי ליצירת הגמוניה פועלית בארץ. הן ראו בהם נדבך בדרך להקמת מדינה יהודית עצמאית, והיו מעוניינות שהם יהיו חזקים ובעלי סמכויות נרחבות, לרבות הטלת מסים וגבייתם. החוגים האזרחיים, האיכרים וחוגי השלטון המקומי במושבות ובתל אביב ראו

37 אביבה חלמיש, מבית לאומי למדינה בדרך: היישוב היהודי בארץ-ישראל בין מלחמות העולם, א, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה 2004, עמ' 173-180.

38 העתון הרשמי של ממשלת פלשתינה (א"י), יצא לאור ברשות הממשלה, ירושלים, 1.1.1928.

39 ראו על כך גם: צורף ורוזנטל (עורכים), בן-צבי: הנשיא השני, עמ' 317-318.

במוסד כלל-ארצי חזק איום על סמכויותיהם, על מעמדם ועל כוחם. הם חששו מפני מוסדות יישוביים מרכזיים וחזקים, בעלי סמכות להטיל מסים ולאכוף את גבייתם, בייחוד לנוכח האפשרות שבמוסדות אלה ישלטו מפלגות הפועלים.

בסופו של דבר עוצבו מוסדות היישוב במתכונת המנוגדת לתפיסתן של מפלגות הפועלים. לפיכך הן הגבירו את מאמצייהן לבסס את מעמדה של ההסתדרות הכללית כמערכת חלופית או מקבילה להם, ועניינן במוסדות היישוב הלך ופחת. עם עלייתן למעמד הגמוני בהסתדרות הציונית פחת עוד עניינן בחיזוק מעמדם של מוסדות כנסת ישראל (אספת הנבחרים, מליאת הוועד הלאומי והנהלת הוועד הלאומי), ובשנות השלושים הצטמצמה פעילותם של המוסדות האלה לענייני חינוך, בריאות וסעד (רווחה). בן-צבי, שהיה מזוהה עם הוועד הלאומי (יחד עם דוד ילין ויעקב טהון), ניצב, למעשה, בראש מוסד נטול כוח, סמכות ויוקרה, והיה מודע לכך. בראשית שנות הארבעים הוא קבל לפני חבריו במועצת מפא"י על כך, שככל שסיגלה לעצמה הסוכנות 'אופי ארץ-ישראלי', וגופים שונים ביישוב הוסיפו להחרים את מוסדות כנסת ישראל, כך הלך הוועד הלאומי והיה ל'כעין הוצאה שנייה, אולי גם פחות חשובה' גם בענייני היישוב.⁴⁰

מעמדם של מוסדות כנסת ישראל היה מלכתחילה נחות מזה של מוסדות ההסתדרות הציונית. היו לכך שלוש סיבות עיקריות. הראשונה היא ההבדל במעמדם החוקי של המוסדות. כאמור, מעמדם החוקי של מוסדות כנסת ישראל נקבע ב-1928 על פי פקודת העדות הדתיות, ופעילותם הוגבלה לעניינים פנימיים של היישוב. מעמדה המעוגן בחוק של ההסתדרות הציונית נקבע מוקדם יותר, ב-1922, בכתב המנדט, שהיה מסמך בעל תוקף בין-לאומי. משמע, ההסתדרות הציונית זכתה בשלב מוקדם להכרה בין-לאומית כגוף המייצג בלעדית את כל היהודים בענייני הבית הלאומי, ועסקה גם בענייני פנים (עלייה, התיישבות) וגם בניהול מדיניות החוץ של היישוב ושל התנועה הציונית בכלל. ממשלת ארץ ישראל עמדה בקשר עם הסוכנות היהודית בעניינים האדמיניסטרטיביים והכלכליים הנוגעים לאינטרסים הכלליים של בניין הבית הלאומי, ואילו עם הוועד הלאומי היא עמדה בקשר במה שנוגע לאינטרסים המקומיים של יהודי ארץ ישראל. הסיבה השנייה לחולשתם היחסית של מוסדות היישוב הייתה ההבדל במקורות המימון: להסתדרות הציונית היו מקורות מימון חיצוניים (תרומות ודמי חבר: ה'שקל' הציוני), ואילו למוסדות היישוב לא זו בלבד שלא היו מקורות הכנסה משלהם בחו"ל, אלא מקורות הכנסה שלהם בארץ היו מצומצמים, משום שלא היה בסמכותם להטיל מסים ולגבותם. בפועל הם היו תלויים בתקציבים שהעבירה לרשותם ההסתדרות הציונית. הסיבה השלישית הייתה ההבדל בשליטה על משאבים חיוניים. לצד ההון הלאומי שעמד לרשותה של ההסתדרות הציונית, היו לה סמכויות בשני משאבים חשובים שלמוסדות היישוב לא הייתה בהם כל מעורבות: מתן רישיונות עלייה, שהסמכות לחלק נתח ניכר מהם הקנתה לה עצמה רבה ביישוב, שהיה ביסודו חברת מהגרים, והקצאת קרקעות הלאום להתיישבות. בקצרה, מוסדות

היישוב, שהופקדו על ניהול חיי היום-יום ועסקו בענייני חינוך, בריאות, סעד ודת, היו מוסדות של עדה אוטונומית. המוסדות הציוניים, לעומתם, עסקו גם בהכנתו של היישוב כישות לאומית לקראת ריבונות ועצמאות.

תוך כדי כך התפתחה ההסתדרות הכללית כארגון רב השפעה בחייו של ציבור הפועלים. מטרתיה הוגדרו כך: 'סידור כל העניינים היישוביים, הכלכליים וגם התרבותיים של כלל העובדים בארץ'. ואכן, פעילותה הקיפה את כל תחומי חייו של הפועל. היא הייתה איגוד מקצועי שהגן על האינטרסים של הפועלים ופעל לשיפור תנאי עבודתם, עסקה בחלוקת עבודה באמצעות לשכות העבודה, בהמשך הייתה גם מעסיק (חברת העובדים). כמו כן היא סיפקה שירותי בריאות (קופת חולים), בנקאות (בנק הפועלים) וטיפול בתחומים שונים של עזרה הדדית. ההסתדרות עסקה גם בענייני חינוך ותרבות: הקימה את זרם העובדים במערכת החינוך, נתנה את חסותה לתיאטרון אהל, הקימה את העיתון דבר ולימים גם את הוצאת הספרים עם עובד, את ארגון הספורט הפועל, ועוד ועוד.⁴¹

במודע ובנחישות העפיל בן-גוריון אל ראשות המוסדות של ההסתדרות הכללית ושל ההסתדרות הציונית; במכוון או בליט ברירה נדחק בן-צבי לפעילות במוסדות היישוביים. באמצע שנות העשרים כבר היה ברור שהתקוות הרמות שתלו בן-צבי וחבריו להנהלת הוועד הלאומי בהקמתו אינן מתממשות, וכי הוא גוף חסר משאבים וכוח, נטול סמכות של ממש ביישוב.⁴² בן-צבי מיילא תפקיד בכיר במוסדות נטולי כוח והשפעה של ממש, שתחומי פעילותם היו מוגבלים ובמידה רבה אף משניים, מוסדות שמפלגתו לא ייחסה להם חשיבות רבה.

בן-צבי היה מודע למעמדו החלש של המוסד שבראשו עמד, לחולשת מעמדו שלו עצמו ולזלזול של מפלגתו במוסד ובו עצמו, ונתן לתחושות אלה ביטוי פומבי.⁴³ בטרוניות שביטא היה עירוב של עלבון אישי ועמידה על שמירת הכבוד והמעמד של המוסד שהוא עמד בראשו. במכתב לווייצמן, באמצע שנת 1937, תיאר בפרטי פרטים מקרה מוזר שפגע בו 'בעומק נפשי' והגדיר זאת לא עניין פרטי הנוגע לו בלבד, אלא פוגע בכבודו של הוועד הלאומי. לאחר התיאור המפורט הוא סיכם: 'יחס כזה שפגשתי היום – וגם לא רק היום – מצדך ומצד שאר חברי ההנהלה והוא מגלה יחס של זלזול ואי-התחשבות עם המוסד הציבורי שאני בא-כוחו'.⁴⁴

ההבדל בין שני מושאי המאמר היה אפוא כפול: המודעות העצמית למעמדם כמנהיגים ומידת השאיפה לעמוד בראש הפירמידה; והעמידה בראש מוסדות חזקים ומשפיעים לעומת הפעילות, לא תמיד כבכיר ביותר, במוסדות נטולי יוקרה וסמכות.

41 זאב שביט, 'הפעולה התרבותית בתנועת העבודה הארץ-ישראלית בשנות ה-20: ראשית ייצורה של הגמוניה תרבותית', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים 2001.

42 צורף ורוזנטל (עורכים), **בן-צבי: הנשיא השני**, עמ' 317-318.

43 בן-צבי במרכז מפא"י, 28.2.1933, מובא שם, עמ' 191-194.

44 מכתב בן-צבי לווייצמן, 1.6.1937, שם, עמ' 245.

בין שתי ערים

פעילותו של בן־צבי הייתה ממוקדת וקשורה בירושלים: הוא התגורר בעיר מאז 1908; משנת 1927 היה חבר מועצת העיר (לא ברציפות); בשנת 1930 היה חבר בוועדת הכותל של הסוכנות היהודית, העיד לפני ועדת שאו והגיש לה תזכירים בענייני העיר בשם הוועד הלאומי; בשנת 1938 היה חבר בוועדת ירושלים ויושב ראש ועדת המקומות הקדושים של הסוכנות היהודית. אולם, גם בענייני ירושלים הוא לא היה כינור ראשון, וכאשר הוקמה בינואר 1948 'ועדת המוסדות לענייני ירושלים' מטעם הסוכנות היהודית והוועד הלאומי הוא התמנה להיות חבר בה, אך בראשה עמד דב יוסף. כזכור, בן־צבי לא נכח בטקס ההכרזה על הקמת המדינה כי היה בירושלים הנצורה, והוא לא נמצא ראוי להימנות עם חברי מועצת העם שהובאו לתל אביב מירושלים בטיסה.⁴⁵

בקשריו עם ירושלים ובפעילותו בה ולמענה היה בן־צבי יוצא דופן בין המנהיגים הציונים בכלל ואלה של תנועת הפועלים בפרט. מנהיגים ציונים שבאו לבקר בארץ בשלהי התקופה העות'מאנית לא הזדרזו לשים פעמיהם לירושלים והיא לא הייתה יעד מרכזי לביקוריהם. כך, למשל, בביקורו הראשון בארץ, בשנת 1891, הגיע אחד העם לירושלים רק 'אחרי אשר תרתי את הארץ וראיתי מה שראיתי ביפו ובהמושבות'.⁴⁶ כך נהג גם בביקורו השני בשנת 1893.⁴⁷ הרצל הגיע לירושלים בסתיו 1898 לא כיעד בזכות עצמו, אלא כדי לפגוש את הקיזר הגרמני. חלפו כמעט שלוש שנים מיום בוואו של בן־גוריון לנמל יפו עד שדרכה כף רגלו בירושלים, וגם ברל כצנלסון לא הזדרז להגיע לעיר.⁴⁸

בשנת 1910 עבר בן־גוריון לירושלים, בהזמנתו של בן־צבי, כדי להצטרף למעגל הפנימי של הנהגת המפלגה ולהשתתף בעריכת כתב העת של פועלי ציון, האחדות. אך בסתיו 1914 הוחלט להעביר את המערכת מירושלים ליפו, מהלך שהיה מעין אות סמלי לעליונותה של יפו על פני ירושלים בעיניהם של אנשי העלייה השנייה, שלא זו בלבד שלא התגוררו בירושלים, אלא אף לא הזדרזו לבקר בה.⁴⁹

תיאור אותנטי של מעמדן המוחלט והיחסי של שתי הערים בשלהי התקופה העות'מאנית הובא בביטאון הפועל הצעיר:

שתי בנות גדולות יש לה לאמנו מולדתנו, שתי אחיות צרות זו לזו, והן – ירושלים ויפו. הבכירה, זקנה ואדוקה, עגונה ועזובה, עוטפת שחורים תמיד ופושטת יד לכל

45 שם, עמ' 357.

46 אחד העם, 'אמת מארץ־ישראל; מאמר ראשון' [תרנ"א, 1891], בתוך: כל כתבי אחד העם, דביר, תל אביב תשכ"ה, עמ' כט.

47 'וגם הפעם, כמו לפני שנתיים, אחר שהתבוננתי תחילה על מצב הארץ בכלל והקולוניות בפרט, עליתי באחרונה ירושלימה'. אחד העם, 'אמת מארץ־ישראל; מאמר שני' [תרנ"ג], שם, עמ' לד.

48 על יחסו של בן־גוריון לירושלים וביקורו הראשון בה, בשלהי שנת 1908, ראו: שגב, מדינה, עמ' 103.

49 שפירא, ברל, א, עמ' 112-113.

עובר ושב; והצעירה, כשמה כן היא, צעירה ועליזה, יצאנית וצעקנית, מעורבת תמיד עם שכנותיה המושבות המוסיפות לה לזית חן מיחדת. ואף ידה הפשוטה ענוגה היא, ולכן נותנים לה הכל בעין יפה, ומדי שנה היא הולכת ומתיפה, הולכת ומתפתחת יותר ויותר. ראתה זאת האחות הבכירה ותהי עינה צרה בהצלחת הצעירה. תחלה התבישה לגלות את קנאתה זאת ברבים, אולם לבסוף לא יכלה עוד להתאפק [...] פרצה בזעקה גדולה ומרה: 'למה עזבתני?'⁵⁰

לאחר שכבשה את הארץ במהלך מלחמת העולם הראשונה, ועוד לפני שהופקד בידיה המנדט על ארץ ישראל, קבעה בריטניה את ירושלים לבירת הארץ; בעקבות זאת התיישבו בעיר גם המוסדות הציוניים. ירושלים הייתה לבירת ארץ ישראל המנדטורית ולבירה הרשמית של הבית הלאומי, אבל בפועל היא הייתה רחוקה ממרכזי העשייה הציונית. הלב הפועם של היישוב היה בתל אביב, במושבות, בעמק יזרעאל ובעמק בית שאן. על כן, המהלך שהוביל בן-גוריון להעביר את מוסדות ההסתדרות הכללית לירושלים, כדי שיהיו סמוכים למקום מושבם של הממשלה ושל המוסדות הלאומיים, לא האריך ימים. ההחלטה על העברת הוועד הפועל ומוסדות ההסתדרות הכללית לירושלים התקבלה בנובמבר 1921, ובן-גוריון עצמו העתיק את מגוריו לירושלים בפברואר 1922. אולם היה עליו 'לרדת לתל-אביב פעמים אחדות בשבוע ולנסוע לחיפה ולעמקים פעם או פעמיים בחודש', כתב הביוגרף שלו, שבתי טבת. 'במקום שבתחילת כהונתו בוועד הפועל היה לן במלון ורשבסקי בירושלים, צריך היה מעתה ללון במלון ברש בתל-אביב'. במאי 1925 החליטה מועצת ההסתדרות להחזיר את הוועד הפועל ואת המוסדות לתל אביב, ובן-גוריון קבע שם את מקום מגוריו באמצע שנות העשרים.⁵¹

ירושלים הייתה הבירה המדינית ובה התקיימו המגעים עם השלטונות, אבל היא הייתה עיר שדה בתחומי הכלכלה, התרבות והפעילות המפלגתית.⁵² כך נכתב בדוח הוועדה המלכותית הבריטית הידועה כוועדת פיל: 'בשנת 1936 הגיע הבית הלאומי היהודי לידי כך שהוא גדל ויהי מעין מדינה בתוך מדינה. היישוב היהודי בפלשתינה (א"י) מונה כיום 400,000 נפש, ולו בירתו שלו, תל-אביב, העיר הגדולה ביותר בפלשתינה (א"י).'⁵³ בן-צבי נשאר נאמן לירושלים כמקום מגוריו וכבסיס פעילותו הציבורית, ונותר שקוע בעבודתו במוסדות היישוב החלשים ובעירייה, הרחק ממוקדי הכוח המפלגתיים וההסתדרותיים. בכך הוא היה יוצא דופן בין מנהיגי מפלגות הפועלים ופעיליהן, שגם אלה מהם שבינם היה בהתיישבות העובדת, כלומר בפריפריה, התגוררו במהלך השבוע בתל

50 הצופה, 'מכתבים מירושלים'. ג. ירושלם ויפו, הפועל הצעיר, 23, 14.3.1913, עמ' 12.

51 שבתי טבת, קנאת דוד: חיי דוד בן-גוריון, ב, שוקן, ירושלים ותל אביב 1980, עמ' 158.

52 אביבה חלמיש, ירושלים בתקופת המנדט הבריטי (ירושלים לדורותיה, 10), האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב 1991, עמ' 34-35.

53 דין וחשבון הוועדה המלכותית [ועדת פיל], יולי 1937 (מסמך פרלמנטרי 5479), פרק י, סעיף 94 [תרגום רשמי; ההדגשה שלי].

דוד בן־גוריון ויצחק בן־צבי: התבוננות משווה בדפוסי מנהיגותם

אביב וחזרו לקיבוץ או למושב בסופי השבוע. בן־צבי ישב קבע בירושלים ומיעט להגיע לתל אביב.

תחומי ההתעניינות

בן־גוריון היה 'הומו פוליטיקוס', כולו מכוון למטרה אחת: הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל. הוא גילה עניין בתחומים רבים, אולם ריכוז את פעילותו ומיקד את מאמציו בהשגת המטרה שהציב ובבניית כוח פוליטי (לחיזוק מעמדו) ומדיני (להשגת המטרה), ללא נטות ימינה ושמאלה. ראינו שבעת שהותו באמריקה בזמן מלחמת העולם הראשונה כתב יחד עם בן־צבי את הספר ארץ־ישראל בעבר ובהווה, ביידיש, אך משנות העשרים ואילך ייחד את כל משאביו לתחום המדיני. בן־צבי ייחד זמן ומחשבה גם לתחומים אחרים, ובהם חקר תולדות הערבים והשומרונים, ובעיקר חקר יהודי המזרח, הן קהילות ישראל במזרח הן יוצאי ארצות אלה שחיו בארץ ישראל. הוא פרסם מאות מאמרים בנושאים אלה, שמקצתם נדפסו ב־16 הכרכים של כתביו.⁵⁴ חמישה כרכים מהם, ובהם זיכרונותיו ומבחר ממאמריו המחקריים והפובליציסטיים, ראו אור בתקופת המרד הערבי.⁵⁵ שאלה פתוחה היא אם ייחוד משאביו הזמן והמחשבה למחקר הסיטה אותו מלב התחום הפוליטי וגרמה לפיחות במעמדו, או שמא הוא פנה לעיסוקים אלה מפני שנדחק ממרכז העשייה. בדיעבד, נסמך בן־גוריון על פעילותו המחקרית של בן־צבי להנמקת הבחירה בו כנשיא המדינה. יש אף להתבונן ביעדי המסעות של השניים. בן־צבי, מתוקף התעניינותו בתולדות יהודי ארצות האסלאם והמזרח ופעילותו בקרב הציבור מארצות אלה, ביקר בעיראק, לרבות כורדיסטאן, בסוריה ובלבנון, בפרס (איראן) ובמצרים (נוסף על יעדים באימפריה העות'מאנית לפני מלחמת העולם הראשונה), יעדים הקשורים לתחומי המחקר שלו, אך נטולי חשיבות בבניית בסיס כוח פוליטי.⁵⁶ ואילו יעדי מסעותיו של בן־גוריון בשנות השלושים היו בעיקר ארצות מזרח אירופה, שם חי הציבור שאותו רצה להנהיג ואת קולותיו רצה לקבל בבחירות לקונגרס הציוני שהתקיימו מדי שנתיים.

עניין נוסף הראוי להתבוננות משווה הוא שיעור מעורבותם של גיבורי המאמר במה שנהוג לכנות 'השאלה הערבית', דהיינו קשת הדילמות המעשיות, המדיניות, העקרוניות והמוסריות שהציב קיומם של ערבים בארץ ישראל לפני הציונות והיישוב ולאופן

54 יצחק בצלאל, 'כתבי יצחק בן־צבי על יהדות המזרח', פעמים, 25 (1986), עמ' 124.

55 יצחק בן־צבי, כתבי יצחק בן־צבי, מצפה, תל אביב תרצ"ו-תרצ"ז, א: זכרונות ורשומות; ב-ג: שאר ישוב; ד: בעיות הישוב; ה: אוכלוסי ארץ ישראל. וראו גם: צורף ורוזנטל (עורכים), בן־צבי: הנשיא השני, עמ' 261.

56 על יעדי המסעות של בן־צבי ומקצת פעילותו בקרב קהילות ישראל במזרח, ראו: ברנאי, 'יצחק בן־צבי וזלמן שזר בחקר השבתאות', עמ' 241-251; סקירה מקיפה על כתיבתו של בן־צבי בנושא: בצלאל, 'כתבי יצחק בן־צבי'.

ההתמודדות שלהם אתן, וכן למסכת היחסים בין יהודים לערבים בארץ ישראל ולעמדותיו של הצד היהודי בשאלת עתידה המדיני של הארץ. בן-צבי הקדים לעסוק בשאלת הפועל הערבי והרבה להתייחס לנושא הערבי.⁵⁷ הוא אף למד את השפה הערבית. בשלהי 1929 הוקמה 'הלשכה המאוחדת של המוסדות היישוביים לטיפול בשאלה הערבית', ובן-צבי, שעמד בראשה, יחד עם הקולונל פרדריק הרמן קיש וחיים מרגלית-קלוורסקי, היה דמות מרכזית בעבודתה היום-יומית.⁵⁸ פעילותו של בן-גוריון בשאלה הערבית הייתה מדינית וממוקדת מטרה; לא התייחסות למצבם של הערבים כשלעצמו, אלא למקומם בקביעת עתידה המדיני של ארץ ישראל.

ההשוואה בין המידה והאופי של העיסוק של השניים בנושאים הקשורים לערבים מסבה את תשומת הלב לכך שבצינונות וביישוב היה יחס הפוך בין מידת ההתלבטות בשאלה הערבית וייחוד משאבי זמן ומחשבה למציאת פתרונות, בעיקר אלה המתגבשים גם על סמך שיקולים מוסריים, ובין הקרבה של האישיות, של המפלגה, של התנועה או של האגודה אל שולחן ההכרעות ואל הגה הביצוע. ככל שמועטה הייתה האחריות השלטונית והביצועית של האישיות או של הארגון, כך רבות היו התבטאויותיהם והתלבטויותיהם הפומביות בשאלה הערבית, ולהפך.⁵⁹

הבדלי אופי ואישיות

מתתיהו מינץ הסביר את היחסים בין השניים בצעירותם, בתקופת העלייה השנייה ומלחמת העולם הראשונה, כעימות של אופי. בן-גוריון היה בעל אישיות דינמית עם חוש חזק ליחסי ציבור, חסר ריסון פה ושם, אקטיביסט ללא היסוס, נחוש ולא רגיש. ואילו בן-צבי היה מופנם קמעה, מצטנע, נענה ופסיבי; יותר משהתעקש במופגן על הכרה במשקלו ובתרומתו הוא ציפה שאלה יינתנו לו מאליהם.⁶⁰ בעדות מאוחרת העריך אחד ממיודעיהם מתקופת שהייתם באמריקה: 'בן-צבי ידע להתאים את עצמו אל זולתו. בן-גוריון דרש מכולם להתאים את עצמם אל אורח המחשבה שלו'.⁶¹ בראייה רטרוספקטיבית נכתב:

57 צורף ורוזנטל (עורכים), **בן-צבי: הנשיא השני**, עמ' 145.

58 שם, עמ' 180.

59 אביבה חלמיש, 'אנחנו ושכנינו: הפרימאט הציוני' (על הספרים: **השאלה הערבית והבעיה היהודית** מאת יוסף גורני; **צינונות בדרכי שלום** מאת דוד זית; **בן-גוריון וערביי ארץ-ישראל** מאת שבתאי טבת), **יהדות זמננו**, 4 (תשמ"ח), עמ' 349-357, בעיקר עמ' 352-353. יוצא דופן בעניין זה הוא ארתור רופין, שהיה חבר בברית שלום בעת שמילא תפקידים בכירים בהנהלה הציונית.

60 מינץ, 'יצחק בן-צבי'; הנ"ל, 'בין דוד בן-גוריון ליצחק בן-צבי'.

61 מובא אצל שגב, **מדינה**, עמ' 132.

דוד בן-גוריון ויצחק בן-צבי: התבוננות משווה בדפוסי מנהיגותם

בן-צבי לא נהג מעולם לנטור טינה בגלל מעמד אישי או חילוקי דעות. הוא היה ונשאר מידידי האמת היחידים של בן-גוריון בשורות מפלגתו וגילה כלפיו לויאליות גמורה. ואולם בסוף שנות הארבעים ובתחילת שנות החמישים הלכו והתרופפו הקשרים ביניהם והרעות הישנה כאילו דעכה. יחסו של בן-גוריון כלפיו עורר בלבו של בן-צבי מרירות ואכזבה. הוא נוכח לאכזבתו שעם השנים נקבע יחסו של בן-גוריון אל הסובבים אותו, ובהם חברים ותיקים, על-פי תרומתם להשגת המטרות שהתווה לעצמו.⁶²

התמונה המצטיירת היא שבן-צבי היה בעל אופי נוח וחרותי, איש רעים להתרועע ואוהב אדם שייחס חשיבות לרעות האישית. ואילו בן-גוריון נחשב איש ריב שפעל ללא סנטימנטים רבים בדבקותו להשגת מטרותיו. ככלל, הוא לא החציץ את רגשותיו, לא ניהל שיחות בטלות (small talks), לא פיתח קשרי רעות ולא נזקק לחיבתם של אחרים, או למצער לא שידר נזקקות מעין זו.⁶³

בן-גוריון לא חשש מבן-צבי. הוא לא ראה בו יריב או מתמודד. לדברי רחל ינאית בן-צבי: 'בן-גוריון אהב את בן-צבי, במיוחד אהב כמה בן-צבי אהב את בן-גוריון'.⁶⁴ ברבות הימים, ממרומי הגיל והמעמד גילה בן-גוריון נדיבות רבה ביחסו לבן-צבי. וכך כתב לו לרגל יום הולדתו השבעים:

יצחק היקר באדם, ידעתי כי אתה גדול ממני בערך שנתיים, אבל לא ידעתי בדיוק יום הולדתך ורק אתמול נודע לי הסוד, והבינתי לנפשך למה התחמקת מהקהל ביום הולדתך השבעים. אילו היית אזרח פשוט ביום אתמול היו חברים וידידים ותיקים מתכנסים אתך ביום שכזה. ועכשיו שמדינת ישראל זכתה שאתה תהיה נשיאה, ובעיני זוהי זכות גדולה לנו, יכולת להתחמק מחגיגות פומביות, וזה הולם פשוטות הטבעית, אבל אינך יכול לברוח מאהבת עם המלווה אותך, האיש האחד במדינת ישראל שנמצא ראוי לאהבת עם שלמה וכנה זו. וכידיד נעורים אני לוחץ באהבה ידך כאח, אין הרבה אנשים בעמנו שיכולים כמוך להביט בסיפוק כזה על חייהם הטהורים והפוריים, עטורי גבורה וענוות חן, עשירי תוצאות ופשוטים גם יחד. ואני רואה לעצמי זכות גדולה ויקרה שהייתי בכמה דברים שותף לחיים אלה. מאז נוסדה המדינה לא היתה לי שעת קורת רוח ואושר אולי כבשעה שהופעת בכנסת לאחר היבחרך לנשיאות. היו לי הרבה חוויות גדולות, קשות, מרות וגם מרוממות בשנות עבודתי בממשלה, אבל לא היתה אף פעם הרגשת שמחה, אנושית, עמוקה כבאותה שעה. הופעת עטור הוד והדר, ענווה וחן פשטות וכנות וכל האווירה בכנסת היתה ספוגה כבוד ואהבה, גם בספסלים שרק לפני זמן קצר הצביעו נגדך, כי מיד הורגשה בך התגלמות הופעה המוסרית של האישיות

62 צורף ורוזנטל (עורכים), **בן-צבי: הנשיא השני**, עמ' 443.

63 הפניה כאן היא אל האמירות המתומצתות של אניטה שפירא, 'ויצמן ובן-גוריון', בתוך: אורי כהן ומאיר חזן (עורכים), **ויצמן מנהיג הציונות**, מרכז זלמן שזר, ירושלים, 2016, עמ' 452-453.

64 ויץ, 'אל הפנטזיה ובחזרה', עמ' 307.

המופתית, הצנועה והנאמנה המעורה עמוק עמוק בכל השכבות, הדורות והשבטים של עם מוזר ומופלא זה. כך התגלמה אחדות העם כאשר לא נתגלמה בשום איש אחר ועל זאת תבורך יצחק, אח יקר, וגם רחל היקרה, וקבלו שניכם ברכת אח ואחות, מפולה וממני וגם תשבועו נחת ותשבועו נחת לעמנו עוד שנים רבות.⁶⁵

המכתב הובא באריכות, כי הוא מעיד לא רק על בן-צבי ועל יחסו של בן-גוריון כלפיו אלא גם על יכולתו של בן-גוריון, שנחשב למי שאינו מחזין את רגשותיו, לבטא רגשות אנושיים במילים חמות. כתיבתו של בן-צבי הייתה יותר יבשה. בעוד מצויים בידינו דברי שבח והלל מקולמוסו של בן-גוריון לבן-צבי ביום הולדתו וסביב בחירתו לנשיא, לא הגיעו לידינו דברי ברכה והלל של בן-צבי לבן-גוריון בהזדמנויות דומות.

נקודה נוספת הראויה להשוואה בין הנסיבות שהביאו את האחד לפסגת ההנהגה הציונית והישראלית ואת האחר לתפקידים משניים ולבסוף למשרה רמה שעיקרה כבוד, היא טיבו של הקשר הזוגי של כל אחד מהם עם רעייתו, אולם מתוך החשש של גלישה לפסיכולוגיזציה יושאר עניין זה בצריך עיון.⁶⁶

המורשת וההיסטוריוגרפיה

בזיכרון הציבורי צרובה הצניעות שאפיינה את אורח חייהם של שני האישים. בן-צבי מילא את תפקידו כנשיא המדינה בצריף שניצב בשכונת רחביה בירושלים, שהיה מעין שחזור של הצריף שבו התגורר שנים רבות קודם לכן עם רעייתו באותו מתחם. צריף מגוריהם המקורי הועבר לקיבוץ בית קשת, שבנם עלי היה חבר בו ונפל בשדותיו במלחמת העצמאות. דירתם של בני הזוג הנשיאותי הייתה בבניין שניצב באותו מתחם. בן-גוריון עבר עם רעייתו פולה להתגורר בצריף בקיבוץ שדה בוקר, לאחר פרישתו מתפקידיו כראש הממשלה ושר הביטחון בשנת 1954; לאחר שובו לתפקידיו הממלכתיים ב-1955, המשיכו בני הזוג להגיע לשדה בוקר לעתים מזומנות, ולאחר פרישתו מראשות הממשלה ב-1963 היה זה מקום מגוריו (במקביל לביתו בתל אביב).

הצריף של בן-צבי וסביבתו היו ל'יד יצחק בן-צבי', על שתי זרועותיה הקשורות לתחומי התעניינותו המחקרית של בן-צבי: המכון לחקר ארץ ישראל ויישובה והמכון לחקר קהילות ישראל במזרח. אזור המגורים של בן-צבי ורעייתו לא שוחזר. הצריף של בן-גוריון, וכן ביתו בשדרות קרן קיימת לישראל (שהיו לאחר מותו לשדרות בן-גוריון), היו לאתרי תיירות ובהם שחזור חדרי המגורים כפי שהיו בעת ששימשו את בעליהם. בבית בן-גוריון בתל אביב מתקיימת גם פעילות תרבותית וחברתית, ובשדה בוקר, לא הרחק מן הצריף

65 צורף ורוזנטל (עורכים), **בן-צבי: הנשיא השני**, עמ' ז. בן-גוריון שיגר את המכתב ממלון גלי כינרת, טבריה, ב' 14.12.1954.

66 ראו ניסיון זהיר להתמודד עם היבטים אחדים של סוגיה זו אצל שפירא, 'זיכרון ובן-גוריון', עמ' 444.

המפורסם, פועל מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות. מכוני המחקר מנציחים אפוא כל אחד מן האישים על פי תחומי הפעילות וההתעניינות העיקריים שלהם. מבחינה רשמית זכו השניים להנצחה ממלכתית. אולם במה שנוגע לכתיבת ביוגרפיה, שהיא היום מעין כרטיס כניסה לפנתאון הזיכרון הלאומי, או אישור על ההימצאות בו, הפער הוא אדיר. בישראל פורחת בשנים האחרונות הכתיבה הביוגרפית, המוסברת בין היתר בהשתרגותם זה בזה של מעמד ההנצחה בחברה הישראלית והאקדמיזציה של תחומי חיים רבים. אם בעבר די היה במוסד או במבנה הנושאים את שמו של המנהיג שהלך לעולמו או ב'כל כתבי' של המנוח או במבחר מהם, צורות הנצחה שזכו לה שני גיבורי המאמר, הרי עתה מלאכת ההנצחה אינה שלמה, כך נראה, ללא ביוגרפיה מדעית, הכתובה בידי איש אקדמיה. ברוח הביטוי השגור, שההיסטוריה שייכת למנצחים, ייאמר שהיא שייכת למנציחים, שהם במקרים רבים גופים המבקשים לחזק את מעמדם בהווה באמצעות הנצחת פועלם של קודמיהם ושל מנהיגי העבר שלהם. במקרה הנדון ההיסטוריה מאירה את פניה למונצח. בפרפרזה על מטבע לשון נוספת ייאמר שבעל המאה הוא בעל הזיכרון: רבות מן הביוגרפיות שהתפרסמו בשלושת העשורים האחרונים נכתבו ביזמתם ובמימונם – המלא או החלקי – של התנועה שהגיבור עמד בראשה או מילא בה תפקיד בכיר ושל מוסדות המחקר שלהן, וכן של גורמים פוליטיים, עמותות 'אד הוק' שקמו לצורך העניין והתארגנויות של 'חברים של'⁶⁷. בתחום זה ההבדל בין השניים גדול. בן-גוריון לא נזקק לחסותו של המכון שנושא את שמו, שכן דמותו ופועלו ריתקו ביוגרפים רבים מני ספור. לא כן בן-צבי. הכתיבה עליו מועטה: בשנת 1965 הוציא מכון בן-צבי **ספר זכרון ליצחק בן-צבי: מחקרים ומקורות לתולדות קהילות ישראל במזרח**, ובו סקירת פעילותו המדעית, רשימת פרסומיו וקובץ מחקרים הנוגעים בתחומי עניינו.⁶⁸ החיבור המקיף ביותר עליו הוא פרקי המבואות והרקע בכרך שיוחד לו בסדרת נשיאי ישראל וראשי ממשלותיה בהוצאת ארכיון המדינה.⁶⁹ אולם ביוגרפיה שלו, במובנה המלא, עדיין לא נכתבה.

שני המנהיגים לא נקברו בחלקת גדולי האומה בהר הרצל. בן-צבי נטמן בשנת 1963, על פי בקשתו, סמוך לקברי הוריו בהר המנוחות, בירושלים עירו. בן-גוריון בחר את מקום מנוחתו האחרונה כחמש שנים לפני מותו, כשהחליט שרעייתו פולה תיקבר סמוך לקיבוץ שדה בוקר, הרחק בנגב. למרות מיקומו המרוחק, משמש קברו של בן-גוריון מקום עלייה לרגל וסמוך לו נערך טקס אזכרה רב משתתפים מדי שנה. לא רבים פוקדים את קברו של בן-צבי בירושלים. דומה שרצונו להיטמן סמוך לקברי הוריו, ולא בחלקת גדולי האומה על הר הרצל, תרם להרחקתו מן הזיכרון הציבורי.

*

- 67 אביבה חלמיש, 'העידן הביוגרפי בהיסטוריוגרפיה הישראלית', קתדרה, 150 (2013), עמ' 254.
- 68 מאיר בניהו (עורך), **ספר זכרון ליצחק בן-צבי: מחקרים ומקורות לתולדות קהילות ישראל במזרח**, א-ב, מכון בן-צבי, ירושלים תשכ"ד-תשכ"ה.
- 69 צורף ורוזנטל (עורכים), **בן-צבי: הנשיא השני**.

מעמדם של בן-גוריון ושל בן-צבי כמנהיגים ומיקומם המוחלט והיחסי בסולם המנהיגות הם תוצאה של סיבות ונסיבות רבות: הבדלי אופי ואישיות; המקום שבו החלה לצמוח מנהיגותם; סוגי המוסדות והארגונים שכל אחד מהם עמד בראשם או מילא בהם תפקיד מרכזי; תחומי הפעילות של כל אחד מהם; והמיקום הגיאוגרפי של מגוריהם ושל מוקד פעילותם הפוליטית.

סיפור חייו של כל אחד משני גיבורי המאמר, וההשוואה בין השניים, נושקים לדילמה הנצחית על 'האישיות וההיסטוריה': האם מנהיגים דגולים הם אלה שמעצבים את פני תקופתם ואת מהלך ההיסטוריה, או שנסיבות הזמן הן שמצמיחות את המנהיגים?⁷⁰ שאלה זו רלוונטית בעיקר לגבי בן-גוריון. עליו חלים הדברים הכמעט מובנים מאליהם שכתב אלן בולוק (על סמך ניסיונו העשיר כביוגרף של סטלין, של היטלר ושל ארנסט בוויז), שאי אפשר להבין את האירועים רק באמצעות הנסיבות ההיסטוריות או רק באמצעות האישיות האינדיווידואלית.⁷¹

נותרה, כמובן, שאלת הכריזמה והחומר שממנו קורצו מנהיגים, שהיא חמקמקה לא פחות מקודמתה. עד היום, לאחר כמה וכמה ביוגרפיות של בן-גוריון, עדיין לא פוענח עד תום סוד גדולתו. ייתכן שהשוואה בינו לבין מנהיגים ציונים אחרים, ומנהיגים בכלל, עשויה לשפוך אור נוסף על חידת מנהיגותו.⁷²

ייתכן שאם בן-צבי לא היה נבחר לנשיא בשנת 1952 הוא עלול היה להישכח מן הזיכרון הציבורי למרות זכויותיו הרבות בפרק הראשון של חייו הציבוריים ופועלו הציבורי והמדעי בשנים שלאחר מכן, ודומה שהיה זה בן-גוריון, בהעלותו את מועמדותו לנשיאות, שהצילו מתהום השכחה. בסופו של דבר, לצד החשיבות שבמתן חשיפה גם למנהיגים שלא ניצבו בשורה הראשונה, עיקר חשיבותו של הדיון במאמר זה היא בהארה נוספת על מנהיגותו של בן-גוריון ובהצגת תובנות כלליות על סוגיות אחדות בתולדות היישוב והמדינה.

70 ראו: אביבה חלמיש, 'מה מנסים ביוגרפים לעשות?', בתוך: אמיר הורוביץ ואחרים (עורכים), **העבר ומעבר לו: עיונים בהיסטוריה ובפילוסופיה, שי לאלעזר וינריב**, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה תשס"ו, עמ' 219-243 בעיקר עמ' 222-227.

71 Alan Bullock, *Hitler and Stalin*, Knopf, New York 1992, p. 977

72 ניסיון מעין זה ראו אצל שפירא, 'ויצמן ובן-גוריון'.